

GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Gyógyszerészet 50. 691–695. 2006.

Kéziratoss vénygyűjtemények, mint szakmatörténeti dokumentumok

Budaházy István

A szerző hat, mintegy évszázadot átölelő, kézzel írott gyógyszerári vénygyűjtemény tanulmányozása alapján bizonyítja ezeknek, mint szakmatörténelmi dokumentumoknak a jelentőségét. A tanulmány rámutat azokra az adatokra és tényekre, amelyek ezeknek dokumentum-értékét alátámasztja.

A gyógyszerári receptgyűjtemények szinte egyidősek magával a gyógyszerkészítéssel. Végigkísérték annak évezredes történelmét és „valószínűleg létezni fognak, amíg recepturái tevékenység lesz a gyógyszerárakban, noha jelentőségük egyre fokozottabb mértékben, de érthetően csökken” [1]. Valóban, a recepturái tevékenységnek, az utolsó fél évszázadban történt beszűkülésével, a gyógyszerári receptgyűjtemények szerepe csökken, de jelentőségüket megőrzik, mint a gyógyszerészet történelmét, fejlődését igazoló dokumentumok.

A ma már több mint 3500 éves *Ebers papiruszt* is egy ilyen gyűjteménynek tekinthetjük, amely számos gyógyszerként használt anyagot és receptet tartalmaz [2]. Gondolom, ennek dokumentum-értékét nem kell bizonyítani.

A tulajdonomban van, illetve tanulmányozásra megkaptam összesen hat ilyen kézikönyvet. Ezek tanulmányozása alkalmával számtalan olyan adatot találtam, amelyek igazolják a gyűjtemények kiemelkedő dokumentum értékére vonatkozó feltevésemet. Ezeknek a megállapításoknak a bemutatása képezi jelen tanulmány célját és témáját.

Anyag és módszer

A tanulmányozott gyűjtemények a következők:

1. Egy ismeretlen gyógyszerári gyakornok jegyzetfüzete az 1875 körüli évekből, Erdélyből, feltehetően Kolozsvár közeléből vagy éppen a városból, (jelzése a továbbiakban NN) [3];

2. *Kozelka Béla* (1886–1958) gyógyszerész gyűjteménye 1908-ból, még gyakornok korából, Kassáról (ma Kosice – Szlovákia) (KB) [4];

3. *Szabó Ferenc* (1901–1961) nagyváradai származású gyógyszerész (aki Bukarestben és Nagyváradon tevékenykedett) manuálisa, 1926–28-ból (SzF) [5];

4. *Ruttkay Aladár* (1861–1934) és *Ajtay Gyula* (1902–19??)¹ nagyváradai gyógyszerészek receptgyűjteménye, 1928-ból (RA) [6];

5. *Szegedy Ilona* Kolozsváron működött gyógyszerészösszeíróként összeírt receptjei (SzI) [7] és

6. *Surányi Ervin* (1901–1974) béli (Beliu – Arad megye, Románia), majd nagyváradai patikus kézikönyve, 1940-ből (SE) [8].

Ezekon kívül még birtokomban van egy Zsombolyáról (Jimbolia – Temes megye, Románia), az *Órangyal* gyógyszerártárból származó nyomtatott gyógyszerészeti tankönyv [9], amelyben a jegyzeteknek fenntartott oldalakon és a könyv oldalain, mintegy 45 különböző, kézzel írott recept található (Zs). Ezeket nem foglaltam bele a tanulmányomba, mert csak néhány gyógyszerformára vonatkoznak.

Az idézett gyűjteményeket egyenként tanulmányoztuk a bennük fellelhető készítmények felhasználása, valamint a humán gyógyszerformák előfordulása szerint. Ezeket az összehasonlíthatóság érdekében, könyvenként, százalékosan fejeztük ki, a receptek össz-számához viszonyítva. Ezeket az értékeket az **I.** és **II. táblázatok** foglalják magukba.

A receptek tanulmányozása alkalmával kiemelt figyelemmel követtük azokat a jelentősebb, érdekesebb feljegyzéseket, adatokat, amelyek szakmánk korabeli színvonalára, fejlődésére utalhatnak. Ezek képezik a tanulmány leíró részében foglaltakat.

A manuálisok eredete

Az idézett keletkezési évszámok egy részét maguk a szerzők írták be a könyvekbe (KB, SE), másoknál ki-következtethető a feljegyzésekből (mint SzF esetében a manuálisába foglalt személyi adatokból [10], RA-nál a receptek mellé írt dátumokból).

NN esetében olyan adatok segítségével valószínűsíthetjük a keletkezési dátumot, mint például a gramm-

¹ Elhalálzási dátuma ismeretlen.

² A gramm-súlyrendszert, már kötelezővé tette az 1872. január 1-től hatályos I. Magyar Gyógyszerkönyv, mert „el kellett dönteni azt a nagy elvi kérdést, hogy a régi súlyrendszer helyett egy új súlyrendszer vezetessék be az életbe. Annak dacára, hogy még törvényes rendelkezés nem volt, úgy kellett megszerkeszteni a magyar gyógyszerkönyvet, hogy abban ez az elvi döntés kifejezésre jusson.” [12]

I. táblázat

Az előiratok megoszlása felhasználásuk szerint

Gyűjtemény Készítmények	Összesen	Közép- érték %	NN		Kozelka		Szabó		Ruttkay		Szegedy		Surányi	
			db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Emberi	1466	65,1	241	68,5	167	64,7	603	58,5	50	74,6	248	66,3	157	57,6
Állati	69	2,6	5	1,4	2	0,8	29	2,9	1	1,5	25	6,7	7	2,6
Kozmetikai	400	16,8	46	13,1	64	24,8	186	18,4	10	14,9	55	14,6	39	14,3
Háztartási cikkek	149	6,6	28	8,0	15	5,8	51	5,0	2	3,0	15	4,1	38	13,9
Gazdasági és ipari cikkek	158	5,9	29	8,2	7	2,7	82	8,1	3	4,5	19	5,1	18	6,6
Reagensok, indikátorok	45	1,1	-	-	2	0,8	35	3,4	-	-	7	1,9	1	0,3
Mezőgazdasági kártevők ellen	50	1,9	3	0,8	1	0,4	27	2,7	1	1,5	5	1,3	13	4,7
Összesen	2377		352		258		1013		67		374		273	

rendszerre való magyarországi áttérés dátuma (1876. január 1. [11])². A könyvben láthatjuk, hogy az első 239 recept még a régi súlyrendszer alapján van beírva, az ezután következők pedig már a tizedes rendszer alkalmazásával. Ezáltal a manuális keletkezési ideje jól betájolható. Mivel a tirocinális idő 3 év volt abban a korban [13, 14], a gyűjteményt leghamarabb 1873-ban és legkésőbb 1875-ben kezdhették írni. Ennek a gyűjteménynek a keletkezési idejét, más logikai bizonyítás alapján, *Ana Carata* és *Elena Boana* 1860 (1874) és 1885 között határozta meg. [15]

Az SzI-féle gyűjtemény létrejöttének ideje is nehezen határozható meg, A szerzőről annyit tudunk csak, hogy 1942-ben már teljes jogú gyógyszerész Kolozsvárott [16]. A könyvben található egy 1946. évi kifizetési elismervény és egy papirkapszulára írt recept is, amit már az államosítás (1949. április) után jegyzett fel, mert már a kolozsvári 4. sz. gyógyszerészeti hordozza, ahol 1968. évig tevékenykedett [29]. Így az 1940–50-es évekre tesszük a manuális eredetét.

A kézikönyvek – az RA és a Zs kivételével – mind leltisztított, rendezett másolatok, de egyik sem lezárt, befejezett jegyzetek. A gyűjteményekbe a keletkezési dátum után is kerültek be receptek, adatok, amit vagy a ceruzával, más színű tintával történő írás (SzF), vagy bizonyos megjegyzések bizonyítanak. Így KB-nál a füzetben elől és hátul feljegyzett dátum egyaránt 1908, de találunk benne „háborús” megjegyzéssel beírt receptet is, ami nem volt ritka a gyenge, rossz gyógyszerellátásos hádi években. Ilyen a „Tejkrém” vagy a „Linimentum volatile (háborús)”. Ez a megjegyzés az 1914. utáni évekre utal.

Az 1940-re datált SE manuálisban találunk több, 1932-ből származó, folyóiratokból kimásolt vényt is, ugyanakkor egy 1969-ben beírt és egy 1972-ből kelteztetett receptet is, tehát a gyűjteményt a szerzője több mint 40 éven át, az 1972. évi nyugdíjazásáig [17] folyamatosan kiegészítette és gazdagította.

KB esetében összevetve a gyűjtemény dátumát a személyes adatokkal [18], biztosan kikövetkeztethető, hogy ezt a szerző gyakornoki korában készítette el: a

II. táblázat

Az előiratok megoszlása felhasználásuk szerint

Gyűjtemény Készítmények	Összesen	Középérték %	NN		Kozelka		Szabó		Ruttkay-Ajtay	
			db	%	db	%	db	%	db	%
Oldat	364	24,8	72	29,9	52	31,1	139	23,6	7	14,0
Kenőcs	289	19,8	29	12,0	39	23,3	122	10,8	15	30,0
Por	176	11,4	13	7,8	65	10,8	10	20,0	29	11,6
Emulzió, szuszpenzió	124	8,6	16	6,7	11	6,6	50	8,3	6	12,0
Pilula	73	5,1	10	4,1	15	9,0	35	5,5	2	4,0
Tea	22	1,5	2	0,8	1	0,6	15	2,5	1	2,0
Szirup, elixir	87	5,9	14	5,8	12	7,2	33	5,5	-	-
Tinktúra, szeszes kivonat	94	6,4	21	8,7	3	1,8	43	7,1	2	4,0
Vizes kivonat	39	2,8	7	3,0	3	1,8	20	3,3	-	-
Adagolt p. o. szilárd formák	40	2,8	12	5,0	6	3,6	14	2,3	1	2,0
Eutektikum	16	1,1	-	-	1	0,6	11	1,8	-	-
Kúp, ovula	43	2,9	1	0,4	4	2,4	13	2,1	5	10,0
Tabletta	9	0,6	-	-	-	-	-	-	-	-
Injekció	3	0,2	3	1,2	-	-	-	-	-	-
Parenterális steril készítmény	10	0,7	-	-	-	-	10	1,7	-	-
Különfélék	78	5,4	28	11,6	7	4,2	33	5,5	1	2,0

könyv elején és végén egyértelműen jelzi az 1908. évet. *Kozelka Béla* diplomáját 1911-ben szerezte meg Budapesten. Ebben a periódusban a két év tirocinium után két év egyetemet kellett elvégezni [19], ezek alapján az említett füzet KB másodéves praxi korában keletkez(het)ett.

Így, az említett hat manuális egy évszázadot ölel fel, a 19. század 70-es éveitől 1970 utániig.

A gyűjtemények nagyon sok esetben utalnak a beírt receptek eredetére, akár az azt felíró orvos, nevesebb gyógyszerár vagy gyógyszerész nevére, akár a feljegyzés forrására, eredetének helyére, városára. Idézünk néhány ilyen megjegyzést:

– KB: Bromidia és Kalodont (*Dietrich*), Mixturea calcii bromati (*Ph. Hung. IV.*), Kalodont (*Hager*);

– SzF: Gyomorcsappék és Mustár (*Rákóczi*), Hintőpor és Hajpomádé (*Dr. Schifff*);

– SE: Csuklás ellen (*dr. Radovici*), Légyenyv (*Revista Farmacia II/1932*), Gyomoridegesség és –fájás ellen (*VI Beius és IX Slobozia*³), Gyomorpor (*ex ordo dr. Ciupa*). Hasonlóan SE kézikönyvében is több ilyen bejegyzés szerepel.

– NN: a gyűjtemény második felét minden valószínűség szerint Kolozsvárott másolta vagy szerkesztette, mert több helyen találunk a *Kolozsvár* megjegyzésen kívül utalást az ottani jó nevű gyógyszerárakra, mint *Széki és Wolf (Kolozsvár)*^{4,5}, ahol esetleg tirocinális éveit teljesítette.

SzF gyűjteményében szinte minden gyakorló- és munkahelyéről, egyetemi éveiből találunk ilyen megjegyzéseket [10], de találunk „*saját*” megjegyzést is (SzF, SE).

Földrajzilag ezek keletkezési helyei elég nagy szórást mutatnak, ha figyelembe vesszük, hogy az illető gyógyszerészek több helyen is dolgoztak. Közös jellemvonásuk az, hogy azonos szabályozás, azonos gyógyszerkönyvek hatálya alá eső területekről származnak: 1919-ig a Pharmacopoea Hungarica-k, majd ezután (a kassai gyűjtemény kivételével) a Román Gyógyszerkönyvek előírásait követték.

Ugyanakkor meg kell állapítani, hogy a gyűjtemények értéke nem azonos. Egyesek a vények jelentős részének részletes elkészítési leírását is megadják (NN, KB). Számítalan, latinul megfogalmazott utasítást találunk a receptek elkészítésére vonatkozólag, mint:

– NN: *Species pernas: in pulvere grosso, paretur ex tempore; Liquor Curacao: Coloretur cum Saccharo*

combusto; Zincum iodatum: digere en vase porcellanea ad perfectam saturationem[...] filtratur. Evapora in balneo mariae ad siccitatem et serva in vase optime clausa.

– KB: *Fogpor: Misce et post exsiccationem et vaporisationem ammoniae adde...; Schaffer balsam: Digerere per dies sex*, vagy egy teljes recept:

„*Pastilli tamarindorum*

Rp. Pulpae Tamarind. 5,0

Pulpae prunor. 3,0

Saccharum pulv.

Fol. Sennae

Kal. Hidrotart. aa 1,0

Vizfürdőn addig szárítjuk, míg 4,5 grammos szeleteket könnyen vághatunk belőle. 24 órai szárítás után 100 gr csokoládé és 20 gr kakaóvaj olvadáskával bevonjuk és vaniliás cukorral meghintjük.

– RA: *Lacustris: Fátolszítán átszítálni. Tamisa exactissime.*

– SzI: *Blister – vörös: dörzsöld, amíg vörös lesz,* és még számtalan hasonló utasítás, amelyek a klasszikus gyógyszerári műveletek teljes tárházát felvonultatják. Észrevehető, hogy az idő múlásával teljesen felhígult a latin nyelvű instrukciók rendszere és szinte kizárólag anyanyelvi utasításokat használnak.

Mások, sok esetben, még a gyógyszerformát sem jegyzik fel a recept végén, ezért nem minden esetben tudjuk, hogy osztott porokról, pilulákról vagy tablettákról van-e szó, illetve nem jelölik meg, hogy a felírt mennyiségű keveréket hány adagba kell elosztani (SzI).

A legteljesebb az SzF-féle füzet, amelyben – azon túl, hogy több mint ezer receptet tartalmaz – a szerző példás rendszerességgel, a könyv elején és végén, feljegyezte az összes, önéletrajzi és szakmai tevékenységére vonatkozó adatot, egyetemi vizsgaeredményeit, a felügyelete alatt működött gyakornokokokat stb. Ezáltal egy kordokumentummá, valóságos kincsesbányává tette a gyűjteményt, mert nemcsak a személyes adatokra, hanem az egyetem akkori tanárait, munkatársait, orvoskollégáira is vonatkozó, használható utalásokat találunk [10]. Hasonlóan rendszeresen megszerkesztett, „letisztított” gyűjtemények a KB-, SzI- és SE-félék is.

Ezeknek ellentéte a Zs jegyzetek és RA által feljegyzett receptek, amely füzet csak néhány (alig 60–70) vény hevenyészett feljegyzésének tűnik. Ezt a füzetet mint a *Bartha* gyógyszerész házaspár – *László és Piroska* – hagyatékát kaptam, akik a II. Világháború utáni tulajdonosai voltak az akkori Pax gyógyszerárának. Figyelmesebben olvasva azt, a füzetben található dátumokból és aláírásokból kiderült, hogy elődeik, *Ruttkay Aladár* és alkalmazottja, majd később veje is, *Ajtay G. Gyula* gyűjteményéről van szó, akik 1912-től, illetve 1934-től bírták az 1945-ig Mátyás királyhoz címzett gyógyszerárát [17, 21].

Ami NN gyűjteményét illeti, az az összeírt (esetleg a tangyógyszerárának lemásolt) receptjein túl az ő

³ Beius – Belényes, kisváros Nagyváradtól 60 km-re, Slobozia – mezőváros Ó-Romániában.

⁴ Ez *Wolff János* patikája, aki 1840-től bátyjával *Wolff Gáborral*, majd 1856 után egyedül bírta a Magyar Királyi gyógyszerárát Kolozsvárott. Ezért jelentős a „*Kolozsvár*” megjegyzés, mert *Wolff Gábor* 1856-ban Tordán nyitott másik gyógyszerárát [20].

⁵ *Széki Miklós* patika alapítása 1874 (lsd. *Péter H. Mária*: Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai, Kolozsvár, 202, 497. old.; Gyógyszerészet zsebnaptára 1911, 116. old.).

szakmai felkészüléséhez szükséges szövegeket is tartalmaz. Ilyenek például jegyzetek a különböző hőmérsékleti skálákról, a nettó és bruttó meghatározásáról, az elektromosságról, biokémiai meghatározási módszerek stb. Mindezek bizonyítják, hogy a „szerző” még csak a felkészülés elején volt, nem pedig egy már végzett, kiiskolázott gyógyszerész. Létezik a gyűjteményben egy megkezdett, de csak az Ammonium aceticumig folytatott, „*Végyi Gyógyszerek Vizsgálata*” fejezet, valamint egy, mintegy 70 méregegre vonatkozó, „*Antidota (mérgek és ellenmérgek)*” című rész, ami a korabeli, de még a későbbi gyógyszerkönyvekben sem volt található [22, 23, 24].

Ugyanez a gyűjtemény tartalmaz olyan általános és szakmai műveltségi témákat is, mint a művészetek görög múzsái vagy a gyógyszerészet – befejezetlen – történelme. Ezek alapján megállapítható, milyen széleskörű műveltséget kaptak már a felkészülésük elején a gyógyszerészek, ami szükséges és általában jellemző volt a hivatásra.

A KB gyűjteményben, ami szintén a szerző gyakoronoki idejében született, hasonlóan találunk a felkészülést elősegítő feljegyzéseket, mint például a *malária*, a *szifilisz*, a *carcinoma (rák)* vagy a *dismenorrhoea* és a *cukorbetegség* kezeléséről, gyógyításáról, a tudomány akkori szintjének megfelelően. A szerző több vény után felsorolja annak javallatait is, mint:

- **Dispnon:** „*astma bronchiale, angina pectoris, Stenocardia, Atherosclerosis, Oedema*”,
- **Calmgen:** „*Hysteria, neurasthenia, szíveurózi-sok ellen*” stb.

A gyógyszerformák előfordulása

A könyvek legfontosabb adatai a gyógyszerkészítési tevékenységre vonatkoznak. Ezeket a mellékelt két táblázat mutatja be. Az **I. táblázatból** kitűnik, hogy az évtizedek folyamán, az egymástól viszonylag távol eső területeken is, az összegyűjtött vények felhasználás szerinti szerkezete nem mutat lényeges eltéréseket. A gyűjteményekben található receptek aránya, nagyrészt az átlagértékek közelében mozog, egy-egy kiemelkedő értékkel. Ez utóbbiak egy része megmagyarázható. Például SzF füzetében steril oldatok és a többenél lényegesen több reagens és indikátor fordul elő. Ez annak az eredménye, hogy karrierje bukaresti szakaszában (1927–1940), amikor a gyűjteménye is keletkezett, a Pantelimon-kórház gyógyszerétárát vezette, ahol természetesen növekedett igény volt ezek iránt. A KB gyűjteményben a receptek jelentős részét teszik ki a kozmetikai formulák. Ez nem csoda, mert a fia információja szerint „*többféle hatásos arcszépítő kenőcsöt gyártott, nagy keletje volt a hölgyeknél*” [18]. Valószínű, hogy a helyi igények, a fálusi környezet hatására jelentősebb a háztartási cikkek és mezőgazdasági kár-

tevők elleni szerek aránya az SE füzetében.

Az állatgyógyászati receptek jelentéktelen arányt (átlag 2,6%-ot) képviselnek. Ezek technikai szempontból semmi különbséget nem jelentenek az emberi használatra szánt készítményekkel szemben, a felírt anyagmennyiség kivételével. Találunk köztük néhány érdekességet is, mint SzF gyűjteményében például egy lovaknak ajánlott szempont, „*könnyezés és hályog ellen*”, vagy „*hajnövesztőt lovaknak*” [10].

A humán és állatgyógyászati gyógyszereken kívül előállított egyéb termékek között és azok csoportjain belül nagy a változatosság. Előfordulnak többek között

- *bajuszpödrők* (KB, SzF, RA),
- *cipőkrémek* (SzF),
- *tinták* (NN, RA),
- *pecsétviasz* (KB, SzF),
- *kézfehéritő*, kétfajta: színpadi és színésznőknek (SzF),
- *Chrisma (Oleum Sacrum)* (NN). Nem ritkák a
- *sonka-pác*,
- a különböző *likőr*,
- *fegyvercső-barnító* és
- *akkumulátor-sav* receptek, de találunk
- *tűzijáték* és *göröggtűz* előállításához szükséges leírásokat is.

Ezek mind a korabeli gyógyszerész kollégák sokoldalú ismereteit bizonyítják, amit nemcsak az érdeklődés vagy a szakmai buzgóság motivált, hanem ezekről a gyógyszerészek felkészülésük éve alatt tanultak is, amint azt bizonyítja *Vondrasek József: A gyógyszerészeti gyakorlat kézikönyve* c. munkája [9]. Ugyanakkor nem csekély anyagi vonzattal is rendelkeztek ezek a készítmények.

A különböző, humán felhasználásra szánt gyógyszerformák tekintetében (**II. táblázat**) megállapíthatjuk, hogy a tanulmányozott gyűjtemények esetében általában hasonló arányú a képviselése a leginkább használt készítményeknek. Az oldatok (23,6%), a kenőcsök (21%), a porok (13,8%), az emulziók és szuszpenziók (9,1%) a vények mintegy kétharmadát teszik ki. A fennmaradt egyharmadban számos, ritkábban használt gyógyszerformát találunk. Az SzF által szerkesztett gyűjteményben több mint 60 gyógyszerformát azonosíthatunk [10], a NN-ben 25-öt írnak le [15]. A többi gyűjteményben nem számoltuk külön meg ezeket, de szinte valamennyi forma megjelenik egyikben vagy másikban.

Ezeknek egy része gyógyszerészeti és technológiai szempontból egyaránt túlhaladott, helyettesítették azokat az ipari készítmények, mégis a gyógyszerkészítés történelmében jelentős szerepük volt. Ilyenek a számtalan *tinktúra*, a ma már csak nosztalgiaival emlegetett *pilulák* (SzF, KB, NN) és más gyakorlatilag eltűnt gyógyszerformák, így a *gyógykekszek* (NN, KB), *-piskóták* és *-csokoládék* (SzI, SzF, RA, SE), a *gyógymézsek* (SzI) és *-cukorkák* (SzI). De találunk „*gi-*

liszta-csigát” (Szl), *trochistikusokat*, *pastillákat* (KB), *tabulákat* (NN, KB) stb. Ez utóbbi adagolt szilárd gyógyszerformákat sikeresen helyettesítették a préssel, iparilag előállítható, pontosabban adagolható tabletták és drázsék.

Külön említést érdemelnek az „*Injectio*” névvel illetett készítmények (NN, KB). Ezek nem azonosak a ma, e név alatt ismert, csímentes, parenterális készítményekkel. Az NN gyűjteményt feldolgozók [15] a szó eredetét keresve, borogatásra, a beteg rész beborítására szolgáló készítménynek értelmezték. A korabeli gyógyszerkönyvekben [22, 23, 24] sehol nem találtunk rájuk utalást, hiszen nem is önálló gyógyszerforma, sajátos alkalmazású cseppfolyós készítmény. A szakirodalom több helyen is [25, 9, 26] említést tesz erről. Csurgay [25] a „*Keverékek és oldatok*” fejezetben ír ezekről. A külsőleg használt oldatok között említi: *befecskendezés (injectio)*. *Wondrasek* már felosztja az injekciókat két csoportba: *Injectiones nasales, urethrales, vaginales (Aquae antigonorrhoeae)* és *Injectio hypodermiaticae et subcutanae (Bőr alá fecskendezéshez való oldatok)*. Az első kategóriát így határozza meg: „*A test természetes nyílásaiba és csatornáiba befecskendezésekre szánt [...] egyszerű és összetett oldat*” [9]. A könyv 9 hasonló készítményt mutat be. Ugyanennyit találhatunk az 1913-ban megjelent *Neues Pharmazeutische Manual*-ban is [26].

A receptgyűjtemények dokumentálják a *materia medica* fejlődését, változásait is. Amíg a legrégebbi gyűjteményben – NN – olyan anyagokat is találunk, mint a *Medulla ossium*, *Medulla bovinum* (csontvelő), *Scorpiones*, *Cornus cervi* (szarvas szarv), *Spodium ustum* (csontszén) stb. és KB is használja még az *Ossa Saepiae*-t, *Coccionella*-t, *Oleum Petrae*-t sin. *Petroleum* (album, rectificatum és purissimum), *Agaricus albus*-t, ezek a következő időkből származó gyűjteményekben már nem jelennek meg. Az *Agaricus*, amiről *Kazay* már 1900-ban megírta, hogy „*mivel adagjai megbízhatatlan eredményeket mutatnak fel, nem igen rendelik*” [27], mégis megjelenik SzF és SzI gyűjteményében is, mint a *T-ra Universalis* egyik összetevője. Anélkül, hogy tételesen felleltároznánk a felhasznált anyagokat, drogokat megállapíthatjuk, hogy az állati eredetű anyagok „kivonulnak” a recepturából, így valamennyi gyűjteményben megmarad, sőt erősödik a növényi eredetű alapanyagok határozott dominanciája. Ennek majd a szintetikus anyagok megjelenése és robbanásszerű elterjedése fog véget vetni. A későbbi gyűjteményekben már megjelennek a mesterséges úton előállított hatóanyagok is, mint az antifébrin, asz-

pirin, fenacetin (RA), veronal, prontosil, piramidon (Szl, SE) stb.

A hat gyűjteményben egyetlen utalást találtam a gyógyszerterek modernizálódó technikájára. RA fűzetében, az egyik vényben találhatjuk az „*átörölni kenőcsgéppel*” utasítást, ami ennek a használatát bizonyítja.

Következtetések

A hat tanulmányozott gyógyszerári receptgyűjteményre vonatkozó megállapítások – annak ellenére, hogy további példákat lehetne idézni és lehetett volna újabb összefüggéseket is keresni – világosan bizonyítják, hogy, ha ezek szerepe a gyógyszerári tevékenységben már egyre jelentéktelenebb, dokumentum-értékük a szakma történelme szempontjából annál jelentősebb.

A fentebb bemutatott gyűjteményekből képet alkothattunk egy adott periódusban

- használt gyógy-anyagokról és gyógyszerformákról,
- a gyógyszerkészítés fejlődéséről,
- a gyűjtemény szerkesztőjére és a szerkesztés idejére, esetleg helyére vonatkozó adatokról, tényekről,
- a gyógyszerészek sokoldalú – szakmai és általános – képzettségi színvonaláról.

Annak ellenére, hogy a patikai leltárokhoz hasonlóan ezek a gyűjtemények sem tükrözik a reális recepturái tevékenységet (azt csak az elkészített vények másolására szolgáló könyvekből ítélni lehetjük meg), a vénygyűjtemények esetében mégis idézhetjük *Eva Crisan*-nak a gyógyszerári leltárokra vonatkozó megállapítását: „*szeretnénk különösen kiemelni felbecsülhetetlen értéküket az orvos-gyógyászati tevékenység felidézésében*” [28].

IRODALOM

Az 1–29. sz. irodalom az MGYT honlapjáról (www.mgyt.hu) letölthető és kérésre a szerkesztőség az érdeklődőknek megküldi.

Budaházy, I.: *Hand-written pharmaceutical manuals, as professional historical documents*

Based on the study of 6 hand-written pharmaceutical manuals (recipe collections used in pharmacies) embracing almost one century, the author demonstrates their significance as professional historical documents. The study presents and emphasises data and facts establishing the value of these documents.